

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2015.26>

Eugenijus Romeris [Eugeniusz Romer], *Livonijos ir Lietuvos Römerių giminės istorija. Monografia rodu Römerów na Inflantach i Litwie*, parengė Jolanta Širkaitė, iš lenkų kalbos vertė Tamara Bairašauskaitė, Jolanta Širkaitė, Kultūros, filosofijos ir meno institutas, Vilnius 2009, ss. 528, il. w tekście, ISBN 978-9955-868-19-4.

Silnie rozgałęziony ród Römerów (Romerów¹) herbu Scipio(n), związany z dawnymi Inflantami i ziemiami Wielkiego Księstwa Litewskiego, od wielu lat przykuwa uwagę badaczy, przede wszystkim z Litwy i Polski². Szczególnie owocny dla badań nad przeszłością rodu okazał się przełom XX i XXI w. Opublikowano wówczas szereg prac, które pozwoliły znacznie lepiej naświetlić jego dzieje oraz działalność najwybitniejszych Römerów³. Lata dziewięćdziesiąte ubiegłego stulecia przyniosły nam m.in. publikację zbiorów materiałów do dziejów litewskich Römerów (głównie wyciągi z rodzinnej korespondencji i dzienników/pamiętników pozostawionych przez poszczególnych członów rodu)⁴, dalej dzienników Eugeniusza Romera (1871–1943) z lat 1914–1923⁵, prac Jana Sawickiego⁶ i Zbigniewa Solaka⁷ poświęconych życiu i publicznej działalności Michała Römera (1880–1945),

¹ Szerzej o kontekście pisowni nazwiska w formie „Romer” lub „Römer” zob. w dalszej części recenzji.

² Por. Jolanta ŠIRKAITĖ, *Apie Römerius*, [in:] *Römeriai Lietuvoje XVII–XX a. Mokslinių straipsnių rinkinys. The Römers in Lithuania in 17th to 20th centuries. Selection of scientific articles*, parengė Jolanta ŠIRKAITĖ, i anglų k. vertė „Okas Language Solutions”, Vilūnė VISACKIENĖ, iš lenkų k. vertė Eduardas PIURKO, Jolanta ŠIRKAITĖ, Vilnius 2008, s. 7–12; angielska wersja tego tekstu: *About the Römers*, [in:] *ibid.*, s. 245–251.

³ Por. biogramy wybranych Römerów (Romerów), zawarte w *Polskim słowniku biograficznym* (dalej cyt. PSB), które oczywiście nie wyczerpują listy najbardziej znanych i zasłużonych przedstawicieli rodu (PSB, t. 31, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988–1989, s. 630–636, 645–647, 650–658, 661–664).

⁴ *Pasmo czynności ciągiem lat idące...*, wybór, oprac. i wstęp Anna i Andrzej ROSNEROWIE, epilog Andrzej ROMER (Z dziejów Romerów na Litwie), Warszawa 1992; *Nie ustawajmy więc w ochocie pisania... Z listów i dzienników trzech pokoleń*, wybór, oprac. i wstęp Danuta KAMOŁOWA, Warszawa 1992.

⁵ Eugeniusz ROMER, *Dziennik*, [t.] 1: 1914–1918, Warszawa 1995; [t.] 2: 1919–1923, Warszawa 1995.

⁶ Jan SAWICKI, *Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Toruń 1998. Wkrótce po publikacji w Polsce praca została przetłumaczona również na język litewski, zob. idem, *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos*, iš lenkų kalbos vertė Irena TUMELYTĖ, Vilnius 1999. Z drobniejszych szkiców tego autora zob. np. idem, *Michał Römer wobec problemów narodowościowych ziem litewsko-białoruskich na początku XX wieku*, [in:] *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu, (11–12 maja 1998)*, red. Jan JURKIEWICZ, Poznań 1999, s. 71–85.

⁷ Zbigniew SOLAK, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, Kraków 2004. Również ta praca doczekała się przekładu na język litewski, zob. idem, *Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla (1880–1920 metai)*, iš lenkų kalbos išvertė Irena TUMELYTĖ, Vilnius 2008. Ów zmarły przedwcześnie w 2004 r. badacz miał w dorobku także szereg

wybitnego prawnika i publicysty, aktywnego uczestnika życia politycznego międzywojennej Litwy, a także „historyka litewskiego odrodzenia narodowego”, należącego „do grona najwybitniejszych postaci w polskiej myśli politycznej ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego”⁸. W pierwszej dekadzie nowego tysiąclecia został natomiast opublikowany m.in. dziennik Edwarda Jan Römera z wyprawy do Normandii w 1861 r.⁹, rodzinny album Romerów z Cytowian (Litwa)¹⁰, biografia żony Eugeniusza Romera – Zofii z Dembowskich (1885–1972), utalentowanej malarki¹¹, a w 2008 r. ukazał się ponadto zbiór artykułów po-

drobniejszych tekstów poświęconych postaci M. Römera, zob. w charakterze przykładu: idem, *Michał Römer i masoneria wileńska (1911–1915)*, [in:] *Mykolas Römeris*, red. Egidijus MOTIEKA (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, [t.] 13), Vilnius 1996, s. 35–45; *Sprawa litewska a sprawa polska. Legionowe inicjatywy M. Römera w sprawie Litwy z 1916 r.*, oprac. Zbigniew SOLAK, Krakowski Rocznik Archiwalny, [t.] 3: 1997, s. 136–168. Zob. także opublikowaną niedawno pracę zbiorową: *Doktor Zbigniew Solak (1953–2004) a wzajemne poznanie Polski i Litwy. Życie i problematyka badawcza krakowskiego uczonego*, red. Stefan GĄSIOROWSKI, Warszawa–Kraków 2014.

⁸ J. SAWICKI, op.cit., s. 5. Zob. też litewską biografię M. Römera: Mindaugas MAKSIMAITIS, *Mykolas Römeris – Lietuvos sąnūs*, Vilnius 2006, dalej zbiór studiów: *Mykolas Römeris* (jak w przyp. 7), a także publikowaną od lat korespondencję Michała Römera (np. Zbigniew SOLAK, Marek P. PROKOŃ, *Listy Michała Piusa Römera (1880–1945) do Stanisława Gierszyńskiego (1879–1911) z lat 1904–1911*, Akta Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu, t. 5: 2000, s. 171–233; Zbigniew SOLAK, *Listy Michała Römera do Ludwika Abramowicza z lat 1908–1938. Cz. I: Lata 1908–1917*, Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie, R. 44: 1999, s. 307–361; idem, *Listy Michała Römera do Ludwika Abramowicza z lat 1908–1938. Cz. II: Lata 1918–1928*, ibid., R. 45: 2000, s. 311–366; idem, *Listy Michała Römera do Ludwika Abramowicza z lat 1908–1938. Cz. III: Lata 1929–1938*, ibid., R. 46: 2001, s. 355–415) i jego dzienniki, również wydawane drukiem (np. Michał RÖMER, *Dzienniki legionowe*, [t.] 1: 18. VII. 1915 – 24. II. 1916, do druku przygotował Zbigniew SOLAK, współudział: Janusz Tadeusz NOWAK, Anna GARLEJ-SOLAK, Kraków 2008; *Mykolas RÖMERIS, Dienoraštis*, [Kn. 1]: 1918 m. birželio 13-oji – 1919 m. birželio 20-oji, sud. Bronius MAKAUSKAS, Rimantas MIKNYS, iš lenkų kalbos vertė Vaiva GRIGAITIENĖ, Vilnius 2007; [Kn. 2]: 1919 m. birželio 21-oji – 1920 m. kovo 15-oji, red. Rimantas MIKNYS, iš lenkų kalbos vertė Vaiva GRIGAITIENĖ, lenkišką tekstą dešifravo ir paaiškinimus parašė Rimantas MIKNYS, Jan SAWICKI, Krzysztof TARKA, Vilnius 2009; [Kn. 3]: 1915 m. liepos 18-oji – 1916 m. vasario 24-oji, red. Rimantas MIKNYS, iš lenkų kalbos vertė Irena TUMELYTĖ, Vilnius 2009; [Kn. 4]: 1920 m. kovo 16-oji – 1921 m. sausio 12-oji, red. Rimantas MIKNYS, iš lenkų kalbos vertė Vaiva GRIGAITIENĖ, lenkišką tekstą dešifravo Bronius MAKAUSKAS, Rimantas MIKNYS, Vilnius 2011; [Kn. 5]: 1921 m. sausio 13-oji – lapkričio 7-oji, red. Rimantas MIKNYS, iš lenkų kalbos vertė Vaiva GRIGAITIENĖ, lenkišką tekstą dešifravo ir paaiškinimus parašė Jan JURKIEWICZ, Rimantas MIKNYS, Vilnius 2012; [Kn. 6]: 1921 m. lapkričio 8-oji – 1922 m. birželio 15-oji, red. Rimantas MIKNYS, iš lenkų kalbos vertė Vaiva GRIGAITIENĖ, lenkišką tekstą dešifravo ir paaiškinimus parašė Rimantas MIKNYS, Vilnius 2013). Pomijam tu bogaty dorobek publicystyczny i naukowy Michała Römera, a przede wszystkim jego pisma o charakterze politycznym, przypominane regularnie na Litwie od czasu ogłoszenia przez nią niepodległości w 1990 r., por. *Mykolas Römerio mokslas apie valstybę*, Vilnius 1997, szczególnie s. 252–282. Dodajmy, że postacią M. Römera zajmował się już w latach sześćdziesiątych XX w. Jerzy Ochmański (1933–1996), jednak jego plany opracowania biografii M. Römera nie zostały ostatecznie zrealizowane, zob. Jan JURKIEWICZ, *Jerzy Ochmański jako badacz życia i działalności Michała Römera*, [in:] *Poznań – Wilno. Studia historyków w roku tysiąclecia Państwa Litewskiego*, red. Zbysław WOJTKOWIAK, Poznań 2010, s. 47–78.

⁹ Edward Jan RÖMER, *Wyprawa do wód z Litwy do Normandii. Kartki z dziennika 6 czerwca – 16 listopada 1861*, oprac. i wprowadzenie Danuta KAMOLOWA, Warszawa 2006.

¹⁰ *Album rodziny Romerów z Cytowian na Litwie*, oprac. tekstu Anna BUCHMANN, współpraca Anna TOMCZAK, Rapperswil–Toruń 2006.

¹¹ Jolanta ŠIRKAITĖ, *Dailininkė Sofija Romerienė*, Vilnius 2005.

święconych wybitnym postaciom z grona litewskich Römerów, żyjącym w XVII–XX w.¹² Ostatnimi czasy zajęto się także osobą Michała Józefa Römera (1778–1853), marszałka gubernialnego wileńskiego¹³, jak również ponownie sięgnięto do obszernej spuścizny po Eugeniuszu Romerze, wydając fragmenty jego wspomnień i uwag na temat losów Polaków na Litwie w latach 1871–1943¹⁴. Oczywiście powyższe zestawienie nie obejmuje większości drobniejszych studiów do dziejów Römerów/Romerów, które ukazały się w przeciągu ostatniego ćwierćwiecza przede wszystkim w Polsce i na Litwie.

Dla badań nad przeszłością rodu Römerów/Romerów duże znaczenie ma obszerna *Monografia rodu Römerów na Inflantach i Litwie* pióra Eugeniusza Ignacego Romera, opracowana jeszcze przed drugą wojną światową, a wydana w 1947 r. pod postacią maszynopisu powielonego, przez Tadeusza Ludwika Romera. Praca ta, zawierająca pokaźną liczbę bezcennych materiałów i znacznie obszerniejsza niż starsze o kilkadziesiąt lat dzieło Alfreda Römera (1832–1897)¹⁵, przez lata była chętnie wykorzystywana przez badaczy genealogii rodów szlacheckich dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego¹⁶. „Mitologizacji” jej wartości badawczej sprzyjał również fakt, że została oparta na archiwaliach, które zaginęły

¹² *Römeriai Lietuvoje XVII–XX a. Mokslinių straipsnių rinkinys.*

¹³ Tamara BAIRAŠAUSKAITĖ, *Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853). Bajoro viešoji ir privati erdvės XIX a. pirmojoje pusėje*, Vilnius 2011. Por. uwagi recenzyjne do tej publikacji zamieszczone przez Henryka Wisnera w: *Zapiski Historyczne*, t. 77: 2012, z. 3, s. 145–147. Wcześniej T. Bairauskaitė, *notabene* jedna z autorek przekładu recenzowanej pozycji na język litewski, publikowała drobniejsze prace poświęcone osobie Michała Józefa Römera, zob. np. eadem, *Ziemianin na urzędzie. Kariera urzędnicza w guberni wileńskiej I połowy XIX wieku na przykładzie Michała Józefa Romera (1778–1853)*, [in:] *Z dziejów kultury prawnej. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin*, Warszawa 2004, s. 445–451; eadem, *Aktywność kulturalna szlachty wileńskiej do lat 30-tych XIX wieku na przykładzie Michała Józefa Römera (1778–1853)*, [in:] *Środowiska kulturotwórcze i kontakty kulturalne Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do XIX wieku. Materiały z XVII spotkania Komisji Lituanistycznej zorganizowanego przez Instytut Historii PAN, Instytut Historyczny UW i Instytut Historii Prawa UW w Warszawie 23–24 września 2008*, red. Urszula AUGUSTYNIAK, Warszawa 2009, s. 83–94.

¹⁴ Eugeniusz ROMER, *Z dziejów Polaków na Litwie. Wspomnienia 1871–1939*, red. Maria RODOVICZ [właściwie Marek P. PROKOP], Warszawa 2014. Część spośród opublikowanych tu materiałów została już wcześniej wydana drukiem, co obniża wartość tej publikacji, por. *Pasmo czynności ciągłym lat idące...*, s. 91 nn.

¹⁵ Alfred RÖMER, *Monografia Römerów Herbu Scipio wraz z tablicą genealogiczną i zapiskami biograficznymi wybitniejszych członków tejże rodziny*, Przemyśl 1880. Więcej na temat autora tej pracy zob. w: Danuta KAMOŁOWA, Adam WIĘCEK, *Romer (Roemer, Römer) Alfred Izidor*, [in:] *PSB*, t. 31, s. 632. Z najnowszych prac na temat jego aktywności artystycznej zob. Dalia TARANDAITĖ, *Portreto žanras Alfredo Römerio kūryboje*, [in:] *Römeriai Lietuvoje XVII–XX a. Mokslinių straipsnių rinkinys*, s. 76–110; angielska wersja tego tekstu: *Portrait genre in Alfred Römer's works*, [in:] *ibid.*, s. 321–356.

¹⁶ Zob. jako przykład: Szymon KONARSKI, *Platerowie* (Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej. Źródła i opracowania, t. 4), Buenos Aires–Paryż 1967.

podczas ostatniej wojny światowej, względnie uchodziły za zaginione¹⁷. Jednocześnie ograniczony nakład i forma wydania nadawały jej postać swego rodzaju białego kruka¹⁸.

Autor recenzowanej publikacji, Eugeniusz Ignacy Romer (1871–1943), przyszedł na świat w rodzinnym majątku Cytowiany (powiat rosieński) 4 X 1871 r. Związany przez większą część życia z Litwą, także po ogłoszeniu przez nią niepodległości aktywnie uczestniczył w kreowaniu polsko-litewskich relacji w tym trudnym dla obu stron okresie. Po wybuchu drugiej wojny światowej zaangażował się w polską konspirację niepodległościową. Wywieziony w kwietniu 1941 r. z żoną do Syktywkaru (Republika Komi), jesienią następnego roku trafił do Kujbyszewa (Samary), gdzie zmarł 2 V 1943 r.¹⁹ Przenosiny Eugeniusza pod koniec życia nad Wołgę, do stolicy obwodu kujbyszewskiego, odbyły się dzięki interwencji Tadeusza Romera (1894–1978), stryjecznego brata Eugeniusza i późniejszego wydawcy recenzowanej pracy. Losy obu tych postaci ściśle się splotyły w ostatnich miesiącach życia autora *Monografii*. Tadeusz, po przyjęciu 12 IX 1942 r. funkcji polskiego ambasadora w Związku Radzieckim, wkrótce pojawił się w Kujbyszewie, a Rosję opuścił w kilka dni po śmierci Eugeniusza, 5 V 1943 r.²⁰

Publikacja *Monografii* pióra E.I. Romera to bez wątpienia dobra decyzja. Litewscy wydawcy zdecydowali się wydać ją bilingwalnie, tzn. prócz oryginalnej polskiej wersji opublikować także jej tłumaczenie na język litewski. Otrzymaliśmy zatem liczące ponad

¹⁷ Mam tu przede wszystkim na myśli archiwum rodzinne Römerów z Antonosza na Litwie, do którego sięgał E.I. Romer. Zbiory te – jak się aktualnie przyjmuje – trafiły w 1914 r. z Antonosza do Wilna, a w 1927 r. zostały przewiezione do Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. Po 1945 r. większa część spośród nich znalazła się w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie, gdzie przez wiele lat leżała nieopracowana i nierozpoznana, zob. [Danuta KAMOŁOWA], *Wprowadzenie*, [in:] E.J. RÖMER, *Wyprawa do wód z Litwy do Normandii*, s. 16–21. Podstawowe informacje na temat tego obszernego zbioru zob. w: Barbara SMOLEŃSKA, *Archiwum Römerów*, Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej, 1970, nr 1, s. 7–9; *Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej*, t. 10: *Rękopisy 8301–9000. Archiwa rodzinne Fredrów i Römerów, zbiory dawnej Biblioteki Ordynacji Krasieńskich oraz inne rękopisy XIX–XX wieku*, red. Danuta KAMOŁOWA, Barbara SMOLEŃSKA, Warszawa 1972; *Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, oprac. Danuta KAMOŁOWA, współudział: Krystyna MUSZYŃSKA, Warszawa 1988, s. 256; *Pamiętniki i relacje w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Narodowej*, oprac. Danuta KAMOŁOWA, współpraca: Teresa SIENIATECKA, Warszawa 1998; Danuta KAMOŁOWA, *Römerių giminės Antanašės dvaro archyvo Varšuvos nacionalinės bibliotekos fonduose apibūdinimas ir istorija*, [in:] *Römeriai Lietuvoje XVII–XX a. Mokslinių straipsnių rinkinys*, s. 13–20; angielska wersja tego tekstu: *Description and History of Römer Family's Antanašė Manor Archive in the Collection of the National Library in Warsaw*, [in:] *ibid.*, s. 252–260. Kwestia daty przetransportowania archiwum antonoskiego do Wilna pozostaje jednak otwarta, skoro Eugeniusz Romer zanotował w swoim dzienniku w pierwszej połowie lipca 1915 r.: „[...] Pakowaliśmy też z Bronkiem [kuzynem – P.A.J.] archiwum rodzinne [tj. przechowywane w Antonoszu – P.A.J.], które wysłanym będzie do Niszczy Roppa w Witebskiej Guberni [...]”, zob. E. ROMER, *Dziennik*, [t.] 1, s. 204. Por. też przyp. 27.

¹⁸ Wykonane w 1947 r. na powielaczu odbitki pracy trafiły w późniejszych latach, pod postacią kserokopii, do niektórych instytucji w Polsce. M.in. taka kserokopia znalazła się w Zakładzie (Dziale) Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie (*ibid.*, podręczna, nr 946; por. D. KAMOŁOWA, A. WIĘCEK, *Romer (Roemer, Römer) Alfred Izidor*, s. 632), a także trafiła do materiałów redakcyjnych *Polskiego słownika biograficznego* (zob. Szymon RUDNICKI, *Romer Eugeniusz Ignacy Mateusz Hieronim*, [in:] *PSB*, t. 31, s. 646).

¹⁹ Por. jego biogram: S. RUDNICKI, *Romer Eugeniusz Ignacy Mateusz Hieronim*, s. 645–646.

²⁰ Zob. biogram Tadeusza: Mieczysław PASZKIEWICZ, *Romer Tadeusz Ludwik Wiktor*, [in:] *ibid.*, s. 656–658. Por. *Pasmo czynności ciągiem lat idące...*, s. 289 nn.; J. ŠIRKAITĖ, *Dailininkė Sofija Romerienė*, s. 157–165.

pół tysiąca stron wydawnictwo, składające się z dwóch, wyraźnie rozgraniczonych części – litewskiej i polskiej.

Na recenzowaną pozycję składają się: litewski (s. 5) i polski (s. 6) spis treści, dalej przedmowa pióra Tadeusza Romera (oryginalna, polskojęzyczna na s. 287–288 oraz jej przekład na język litewski na s. 9–10), wreszcie zasadnicza część monografii, składająca się z 19 rozdziałów (wersja oryginalna na s. 289–459 i jej tłumaczenie na język litewski na s. 11–174). Publikacja została także zaopatrzona w krótki tekst Jolanty Širkaitė, prezentujący późniejsze losy potomstwa Edwarda Jana Römera (*Lietuvos Römerių likimai*, s. 175–184; *Losy litewskich Römerów*, w przekładzie z języka litewskiego autorstwa Edwarda Piórki, s. 460–470), a także spis 73 ilustracji zamieszczonych w publikacji (s. 185–188 – wersja litewska; s. 471–474 – wersja polska), indeks osobowy (s. 475–526) oraz krótkie streszczenie w języku angielskim (s. 527).

Wspomniane 73 ilustracje, bez wyjątku czarno-białe, zostały zamieszczone w centralnej partii *Monografii* (s. 189–261) i z 19 tablicami genealogicznymi (s. 262–285) stanowią wyraźne rozgraniczenie litewskiej i polskiej części wydawnictwa. Wydawcy podkreślili ich „graniczny” charakter, publikując je na zielonym tle. Zamieszczone w *Monografii* ilustracje to w większości reprodukcje rodzinnych portretów, jak również fotografii członków rodu, także tych żyjących współcześnie. Część spośród zamieszczonych reprodukcji jest jednak słabej jakości (zob. np. nr 3 na s. 191; nr 4 na s. 192; nr 8 na s. 196). Z nieznanymi bowiem powodów wydawcy, zbierając materiał ilustracyjny do publikacji, sięgali często nie po zachowane oryginały, lecz najwidoczniej po ich fotokopie, nie zawsze dobrej jakości. Jest to o tyle zaskakujące, że dużą część zaprezentowanych w *Monografii* Römerowskich portretów można aktualnie oglądać w Litewskim Muzeum Narodowym (Lietuvos nacionalinis muziejus) w Wilnie²¹. Szkoda również, że wydawcy nie pokusili się o pełne zestawienie wszystkich zachowanych portretów rodowych. Taki wykaz doskonale współgrałby z prezentowanymi w *Monografii* materiałami genealogicznymi.

Litewscy wydawcy zaopatrzyli *Monografię* także w słowo wstępne (s. 7–8), które jest jednak dostępne wyłącznie w wersji litewskojęzycznej. Podane w nim informacje na temat wydawnictwa powielają w zasadzie wiadomości zaczerpnięte z przedmowy Tadeusza Romera oraz odautorskie uwagi występujące na kartach *Monografii*. Przeglądając pracę, dowiadujemy się zatem jedynie, że E.I. Romer zakończył opracowywanie jej pierwszej wersji 18 VII 1936 r.²², a następnie rozbudował ją o zdobyte w międzyczasie kolejne materiały, kończąc ostateczne prace redakcyjne w latach 1938–1939. Rękopis *Monografii* został następnie skopiowany na maszynie do pisania – jak podaje T. Romer – przynajmniej w pięciu egzemplarzach. Jeden z nich znalazł się w jego zbiorach i posłużył (po zaopatrzeniu we wstęp, „indeks biograficzny” i „odsyłacze, aktualizujące [...] dane zawarte w monografii na temat uwzględnionych w niej poszczególnych członków [...] rodziny z jej XII, XIII i XIV pokoleń”) do wykonania 25 odbitek powielaczowych (numerowanych), które następnie T. Romer zamierzał rozpowszechnić wśród rozrzuconych po świecie członków rodziny (zob. s. 7–10, 288, 174, 459).

²¹ Zresztą muzealna ekspozycja zawiera także inne ciekawe portrety Römerów, dla których zabrakło już miejsca na kartach *Monografii* (jako przykład zob. portret Heleny z Kierdejów (zmarłej w 1715 r.), pierwszej żony Mateusza Römera, podkomorzego trockiego (zmarłego w 1718 r.); wyszedł on spod pędzla nieznanego malarza, rzekomo około połowy XVIII w.).

²² Zdaje się, że w rzeczywistości nie była to pierwsza wersja *Monografii*, por. w dalszej części tekstu.

Szkoda, że litewscy wydawcy nie pokusili się o próbę zrekonstruowania procesu powstawania *Monografii*. A przecież nie brak licznych znaków zapytania związanych z tym zagadnieniem. Nie wiemy bowiem chociażby, gdzie i w jakim zakresie korzystał E.I. Romer ze zbiorów archiwum antonoskiego – czy jeszcze we Wilnie, czy też już w Warszawie²³. Jest to pytanie tym bardziej istotne, że mieszkający na Litwie autor, zaangażowany w działalność społeczno-polityczną litewskich Polaków i co za tym idzie, traktowany przez ówczesne władze litewskie z dużą dozą podejrzliwości, nie cieszył się zupełną swobodą podróżowania do obu tych miast²⁴. A może E.I. Romer zajął się gromadzeniem materiałów do pracy o Römerach (Romerach) już przed pierwszą wojną światową, po powrocie ze studiów w rodzinne strony (1897) i korzystał ze wspomnianego archiwum bezpośrednio w Antonoszu? Sprzyjać wszak temu mogły regularne wizyty w majątku w pierwszych latach XX w., związane z administrowaniem antonoskimi dobrami w imieniu nieletnich potomków zmarłego w 1899 r. stryja, Bronisława Römera²⁵. Przypuszczenie to zdaje się potwierdzać dziennik E.I. Romera, w którym odnotował w połowie lipca 1915 r., że administrując dobrami antonoskimi (w sumie przez 15 lat), często, szukając chwili wytchnienia, przeglądał „stosy listów w Archiwum rodzinnym” i odczytywał „pamiętniki Dziada Edwarda”²⁶. Nie wiadomo jednak, czy planował już wówczas napisanie pracy o swoich przodkach, bo o tym w dzienniku nie wspomina. Warto jednak pamiętać, że i w początkach pierwszej wojny światowej, jeśli tylko zjawiał się w Antonoszu i pozwalały mu na to obowiązki, zaglądał do antonoskiego archiwum, by kontynuować zapoznanie się z korespondencją i wspomnieniami Edwarda Römera²⁷. Zresztą nawet burzliwe wydarzenia tego okresu nie były w stanie odciągnąć go całkowicie od planów naukowych. Potwierdzają to wspomnienia jego małżonki, Zofii z Dembowskich, która odnotowała, że właśnie wówczas wyszła spod pióra Eugeniusza m.in. „obszerna monografia Cytowian, dworu i miasteczka na podstawie archiwum, które niestety zostało wywiezione i razem z rzeczami zostało w Sieberzu [...]”²⁸. Nie ulega natomiast wątpliwości, że u schyłku 1917 r. dysponował już jakimiś „notatkami genealogicznymi”²⁹, które najpewniej posłużyły mu później do napisania *Monografii*.

Wydaje się, że do właściwego opracowania zgromadzonych materiałów E.I. Romer przystąpił już po wojnie, a pierwsza redakcja *Monografii* powstała w 1924 r.³⁰ Do wyciąg-

²³ Por. przyp. 17.

²⁴ Por. S. RUDNICKI, *Romer Eugeniusz Ignacy Mateusz Hieronim*, s. 645; E. ROMER, *Z dziejów Polaków na Litwie*, s. 171–172.

²⁵ *Pasmo czynności ciągiem lat idące...*, s. 120–121, 124, 228; E. ROMER, *Z dziejów Polaków na Litwie*, s. 99, 110.

²⁶ E. ROMER, *Dziennik*, [t.] 1, s. 208.

²⁷ *Ibid.*, s. 134 (notatka z 1 V 1915 r.). Zbierał też informacje o genealogii rodu, indagując spotykanych krewnych; szczególnie zależało mu na uzupełnieniu wiadomości przytaczanych przez Alfreda Römera, zob. *ibid.*, s. 443–445.

²⁸ *Pasmo czynności ciągiem lat idące...*, s. 129. Eugeniusz w swoim dzienniku wspomina o rozpoczęciu prac nad historią Cytowian (na podstawie zebranych materiałów archiwalnych) pod koniec 1916 r., zob. E. ROMER, *Dziennik*, [t.] 1, s. 489, 500. E. Römer był inspirowany do podjęcia takich badań już wcześniej, w przeddzień wybuchu wojny światowej, zob. *ibid.*, s. 43. Na przełomie 1916 i 1917 r. zajmował się także genealogią Przciszewskich i planował rozszerzenie swoich badań nad rodziną Burbów o archiwalia, zob. *ibid.*, s. 500–501.

²⁹ Por. *ibid.*, s. 586.

³⁰ Jeszcze w 1923 r. E.I. Romer skarżył się na nadmiar obowiązków, które uniemożliwiały mu nawet dokonywanie regularnych wpisów w dzienniku (por. Eugeniusz ROMER, *Dziennik*, [t.] 2, s. 539).

nięcia takiego wniosku upoważnia spotykana na łamach literatury wzmianka o istnieniu „Monografii rodziny Romerów opracowanej przez Eugeniusza Romera dla synów w 1924 i uzupełnionej 23 IV 1928”, znajdującej się w rękach rodziny³¹. W kolejnej dekadzie wersja ta została ponownie zredagowana i uzupełniona, o czym była mowa wcześniej³².

W litewskim słowie wstępnym, a także przedmowie T. Romera, próżno również szukać uwag na temat warsztatu badawczego E.I. Romera, a jest to przecież pytanie zasadnicze, definiujące wartość naukową *Monografii*. Szkoda, że wydawcy nie podjęli się trudu przybliżenia naukowego życiorysu jej autora (studia w Berlinie (ekonomia) i Tybindze, zwieńczone w 1897 r. uzyskaniem w Monachium stopnia naukowego doktora w zakresie nauk politycznych, na podstawie zbioru studiów poświęconych historii gospodarczej Litwy³³). Nie wymagało to podjęcia szerokich badań, a jedynie sięgnięcia do spuścizny po autorze *Monografii*, w części już przecież opublikowanej³⁴. Zresztą i na kartach *Monografii* nie brak informacji na ten temat (zob. np. s. 453–455), wystarczyło je wyłącznie zebrać i obszerniej skomentować.

Słowo wstępne nie precyzuje także, w którym roku część członków rodziny postanowiła prawnie uregulować kwestię nowej pisowni nazwiska, rezygnując ostatecznie z używania nazwiska w postaci „Römer” na rzecz spolszczonej formy „Romer”. T. Romer, wspominając 1947 r. ów rodzinny zjazd, pisał, że odbył się on „w Warszawie, bodajże w 1925 roku” (s. 287). Może warto w przyszłości określić dokładną datę tego spotkania, symbolicznego, jeśli spojrzeć na historię rodu i jego niemieckie korzenie.

Bliższe zapoznanie się z omawianą edycją *Monografii* ujawnia niestety szereg jej kolejnych mankamentów. O ile obecność licznych literówek (zob. np. s. 196, 222: „Muzeum Narodowy Litwy”; s. 197–199, 214–215, 223: „Muzeum Narodowy w Warszawie”; s. 210: „niana” miast „niania”; s. 228: „su dziećmi” miast „z dziećmi”; s. 244: „Sofia” miast „Zofia”; s. 262: „inflantskich”, „szlachta”; s. 266: „Katarżyna”; s. 268: „dziedzicka”; s. 269:

Przypuszczalnie w takich warunkach trudno mu było się zająć redakcją zebranych materiałów genealogicznych.

³¹ Zob. S. RUDNICKI, *Romer Eugeniusz Ignacy Mateusz Hieronim*, s. 646.

³² Zob. też: E. ROMER, *Z dziejów Polaków na Litwie*, s. 172, gdzie wspominając swoją wizytę w Warszawie jesienią 1936 r., E.I. Romer pisał: „[...] Przesiadywałem więc stale w domu, u Ani, zajmując się przeglądaniem paru tek z archiwum rodzinnego, które mi dostarczył Maciej (Romer) i paru tomów pamiętników dziada Edwarda, przy czym robiłem notatki do opracowywanej w domu monografii naszej rodziny [...]”.

³³ Eugen VON RÖMER, *Beiträge zur Litauens Wirtschaftsgeschichte. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen staatswirtschaftliche Fakultät der Kgl. Bayr. Ludwig-Maximilians-Universität zu München*, München 1897 (ss. 188). Por. S. RUDNICKI, *Romer Eugeniusz Ignacy Mateusz Hieronim*, s. 645. Dodajmy, że podczas nauki w Berlinie uczęszczał m.in. na zajęcia z historii prowadzone przez znanego badacza, Heinricha Gottharda von Treitschkego (1834–1896) i jak sam podkreślał, do „przedmiotów historycznych” miał „specjalny pociąg”, zob. E. ROMER, *Z dziejów Polaków na Litwie*, s. 54, 57. O historycznych zainteresowaniach i ambicjach badawczych Eugeniusza wspomina też wielokrotnie jego żona (zob. *Pasmo czynności ciągiem lat idące...*, s. 134, 136). Ze wspomnień Zofii wynika ponadto, że jej mąż prowadził nawet amatorskie wykopaliska, biorąc za ich cel gruzowisko po starym dworze w Cytowianach (zob. *ibid.*, s. 130).

³⁴ Zob. też opublikowany niedawno zbiór: E. ROMER, *Z dziejów Polaków na Litwie*, szczególnie s. 54 nn., gdzie znajdujemy również informację o jego znajomości (w okresie nauki w ryskim gimnazjum, zakończonej w 1892 r.) z Gustawem Manteufflem, znawcą przeszłości Inflant i genealogii polsko-inflanckiej szlachty (zob. *ibid.*, s. 46–47; por. też wzmiankę o śmierci G. Manteuffla w: E. ROMER, *Dziennik*, [t.] 1, s. 376).

„inflantska”; s. 270: „Ambrozy”, „siędzia”, „inflański”, „rzerzycki” miast „rzeżycki”; s. 271: „Konstancja”, „oficier”, „linja”; s. 274: „oficier”; s. 275, 277, 279, 282: „Konstancja”; s. 328: „powiat rzerzycki”, „marszałek rzerzycki”; s. 328: „dolarów” zamiast „talarów”; s. 334: „powiat rzerzycki” itd.) i błędów interpunkcyjnych w polskiej wersji dzieła E.I. Romera czy niekonsekwentna pisownia nazwiska Romerów, wprowadzającą zbyteczny zamęt (zob. np. s. 191: „Zbiór rodziny Römerów w Montrealu” i s. 193, 200: „Zbiór rodziny Romerów w Montrealu”), mogą denerwować, to na ogólną ocenę wydawnictwa mają wpływ raczej niewielki. Podobnie jest w przypadku komentarzy wydawców, uzupełniających wyłącznie w litewskim tłumaczeniu *Monografii* wiadomości zebrane przez E.I. Romera (zob. np. s. 31, 309 – biogramy braci Mariana, Stanisława i Bolesława Römerów; s. 59, 337 – uwagi na temat losów potomstwa Jarosława Römera).

Znacznie poważniejszym problemem są różnice między wersją polską i litewską (zob. np. s. 269: Mateusz Römer w polskiej wersji jest podkomorzym trockim od roku 1703, a w litewskiej od roku 1685; s. 10, 288 – błędnie rok 1841, zamiast 1941, jak jest w polskim oryginale; s. 11, 289 – w polskiej wersji weryfikacja przywilejów szlachty kurlandzkiej datowana jest na lata 1620, 1631 i 1634, w litewskiej z kolei widnieją: 1620, 1623 i 1634; s. 23, 302 – w polskiej wersji występuje błędna data „9 września 1610 roku”, w rzeczywistości chodzi o rok 1670; s. 28, 307 – w polskiej wersji błędna data roczna narodzin Aleksandra Römera – 1912 r., w wersji litewskiej już poprawnie – 1812 r.; s. 29, 308 – w polskim oryginale Barbara Elżbieta Barclay de Tolly umiera 18 VII 1782 r., z kolei w wersji litewskiej – 13 lipca, natomiast jej mąż, Michał Fabian Römer, kolejno w 1773 i 1777 r.; i dalej na tych samych stronach – Fryderyk Wilhelm Römer umiera raz 25, a raz 20 listopada, a Katarzyna, córka Jakuba Augusta Römera, w wersji litewskiej przychodzi na świat w 1855 r., a w wersji polskiej – w 1833 r.; s. 41, 318 – w wersji polskiej, podczas wymieniania potomków Józefa Römera, błędnie dwukrotnie przywołano postać Antoniego Piotra – w pierwszym przypadku chodzi bowiem o Modesta Henryka (por. s. 267); s. 47, 324 – Aleksander Römer jest deputatem na Trybunał Wielkiego Księstwa Litewskiego – w wersji litewskiej w 1718 r., a w wersji polskiej – w 1738 r.; s. 48, 325 – Stefan Jerzy Römer odkupuje od brata Leona 1/3 dóbr Swisłocz – w wersji litewskiej 20 VII 1720 r., a w wersji polskiej – 12 VII 1720 r.; s. 49, 327 – Antoni Römer w wersji litewskiej przychodzi na świat w 1788 r., a w wersji polskiej – w 1738 r.; s. 54, 331 – w wersji litewskiej Damazy Römer jest podkomorzym trockim od 1795 r., a w wersji polskiej – od roku 1794; s. 55, 332 – Seweryn Mikołaj Römer umiera według wersji litewskiej w 1883 r., a według polskiej – w 1885 r.; s. 58, 335 – Walentyna z Römerów Benisławska w litewskiej wersji rodzi się 15 XI 1825 r., a w polskiej 13 XI 1825 r.; s. 58, 336 – Felicjan Antoni Römer w wersji litewskiej poślubia Michalinę Kołakowską około 1868 r., a w polskiej – około roku 1858; s. 60, 337 – Wanda Römerówna poślubia Bronisława Kołakowskiego według wersji litewskiej w 1889 r., a według polskiej – w roku 1899; s. 62, 339 – najpierw Stanisław Römer umiera raz w roku 1834 (w wersji litewskiej), a innym razem w 1854 (w wersji polskiej), następnie Józef Stefan Jan Römer, syn Jana i Konstancji z Benisławskich, w wersji litewskiej występuje bez trzeciego imienia, a ponadto jako syn Józefa i wreszcie jego syn, Mieczysław, według wersji litewskiej przychodzi na świat w 1861 r. a według polskiej – w roku 1863; s. 64, 342 – Stefan Dominik Römer zakupuje Bolbiany – w wersji litewskiej w 1761 r., a w polskiej w 1751 r.; s. 65, 343 – w wersji litewskiej mowa o konstytucjach sejmowych 1768 r., z kolei w polskiej – 1788 r. itd.; często można zaobserwować także przypadki pominięcia w przekładzie na język litewski pewnych informacji, por. s. 262, 269; s. 26, 305 – pominięto datę urodzenia Krzysztofa

Römera (*notabene* błędną, por. s. 263), występującą w polskiej wersji tekstu: „urodzony koło 1610 roku”; s. 37, 315; s. 60, 337 – w wersji litewskiej pominięto dzienną datę śmierci (5 sierpnia) Michała Römera; s. 62, 339 – w wersji litewskiej pominięto roczną datę zgonu Eleonory Römerówny). Przytoczone przykłady nie wyczerpują listy różnic – jest ich znacznie więcej! Abstrahując od tego, na jakim etapie powstały (tłumaczenia oryginału na język litewski, błędnego odczytania lub skopiowania oryginału), wprowadzają one bez wątpienia niepotrzebny chaos i w przyszłości mogą się stać powodem nieświadomych błędów, popełnianych przez opierających się na tej publikacji czytelników (szczególnie litewskich, nieznających polskiego i niemogących sięgnąć do oryginału).

Porównując obie wersje językowe *Monografii*, dostrzegamy także, że litewscy wydawcy próbują niekiedy – jakkolwiek tylko w ramach litewskiego przekładu *Monografii* – podawać w przypisach źródła informacji E.I. Romera (przede wszystkim wydane drukiem herbarze i wydawnictwa słownikowe lub encyklopedyczne). Oczywiście to ruch w dobrym kierunku, ale zdecydowanie niewystarczający. *Monografia* wymaga bowiem bardziej rozległych badań, przede wszystkim na podstawie archiwaliów zgromadzonych w Bibliotece Narodowej w Warszawie (archiwum antonoskie) i Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka)³⁵. Tylko wówczas, porównując treść *Monografii* z zachowaną podstawą źródłową, będziemy mogli określić jej rzeczywistą wartość badawczą. Wreszcie i samo wydawnictwo powinno zostać zaopatrzone w kompleksowy aparat krytyczny, ukazujący ewentualne błędy E.I. Römera, w tym i te będące efektem stanu badań sprzed drugiej wojny światowej i występujące w przedstawianiu przez niego ogólnego tła historycznego.

W sumie prezentowane wydawnictwo rozczarowuje. Można odnieść wrażenie, że zostało przygotowane w dużym pośpiechu i wyjątkowo niestarannie. Niestety, nie ułatwi ono pracy badaczom przeszłości rodu Römerów/Romerów. Wobec olbrzymiej liczby występujących tu przeinaczeń i błędów pozostają oni nadal skazani na sięganie po powielony maszynopis z 1947 r. Co więcej, obawiam się, że tak wydana *Monografia* stanie się źródłem wielu niepotrzebnych pomyłek.

Paweł A. Jeziorski (Toruń)

³⁵ Por. *Pasmo czynności ciągiem lat idące...*, s. V.